

Maria Ledzińska
Uniwersytet Warszawski
Wydział Psychologii

„Jak myślimy, tak działamy.

Wiedza o uczniach zdolnych jako podstawa pracy nauczyciela”

(rozszerzenie wybranych tez wykładu z dnia 20 października 2012 r.)

1. Student kierunków nauczycielskich dysponuje tzw. prywatną, zazwyczaj dobrze ugruntowaną, „wiedzą gorącą” na temat ucznia i procesu kształcenia. W toku studiów staje przed zadaniem przetworzenia, „przepracowania” treści wcześniej przyswojonych. Psychologowie powiadają, że nauczyciel powinien zmienić tzw. schematy poznawcze. Dotyczy to także korekty wiedzy dotyczącej jednej grupy uczniów – jednostek zdolnych.

2. Wiedza – także o uczniach zdolnych - zmienia się dynamicznie i bywa, że nie znamy aktualnych twierdzeń współczesnej psychologii. W praktyce polegamy niejednokrotnie na tzw. zdrowym rozsądku, osobistych doświadczeniach, utrwalonych przekazach społecznych, intuicji. Można powiedzieć, że mamy do czynienia z niewystarczającą popularyzacją wiedzy ogólnej. Przyczyny tego faktu są złożone i mogą stanowić przedmiot odrębnych analiz.

3. Stajemy przed pytaniem: co wydarzyło się – w skali ostatniego półwiecza – w psychologicznych badaniach zdolności? Najogólniej rzecz ujmując dokonały się dwie wielkie zmiany, o których dowiadujemy się przede wszystkim z podręczników akademickich. Pierwsza wiązała się z powstaniem oraz wzrostem popularności psychologii poznawczej i zmiany – w jej ramach – myślenia o zdolnościach. Druga to nowe nurty w obszarze psychologii stosowanej, tj. w nauczaniu i wychowaniu, nie zawsze nawiązujące do badań podstawowych. Współwystępowanie wymienionych zjawisk sprawia, że w dyskusjach

poświęconych zdolnościom pojawiają się liczne nieporozumienia. Ich źródłem pozostaje najczęściej: mieszanie ujęć potocznych i naukowych; odwoływanie się do różnych koncepcji teoretycznych, znanych rozmówcom w niejednakowym stopniu. Słabo znane jest też podejście skoncentrowane na osobie zdolnej.

4. Przedstawiciele stanowisk kognitywistycznych interesują się nie tyle zdolnościami, ile funkcjonowaniem ludzkiego umysłu, traktując go jako urządzenie służące do odbioru i obróbki danych. Także inteligencję jednostki ujmują procesualnie. W okresie poprzedzającym rozwój psychologii poznawczej, zwłaszcza w pierwszej połowie minionego wieku, studia nad zdolnościami lokalizowano głównie w planie różnicowym. Interesowano się ich istotą, genezą, rodzajem, możliwościami pomiaru, związkiem z życiowymi osiągnięciami (zwłaszcza postępami szkolnymi), możliwościami rozwoju. Odległa tradycja badań i intensywność zainteresowań tematem sprawiły, że wiedza nagromadzona w każdym z wymienionych obszarów jest bardzo bogata. Wciąż prowadzone są badania na ten temat.

5. Współistnienie wielu sposobów definiowania zdolności może być przyczyną nieporozumień w rozwiązywaniu problemów podstawowych. Wszelkie oddziaływania praktyczne musi poprzedzać deklaracja co do przyjmowanych stanowisk teoretycznych. Pytanie poprzedzające trzy oddziaływania powinno brzmieć: jak rozumiem(y) zdolności? Psychologowie o orientacji poznawczej wymieniają następujące ich ogniwa:

- dobra koncentracja uwagi
- umiejętność selekcjonowania danych na etapie ich odbioru (tzw. efektywność wejścia)
- szybkie przyswajanie nowych treści, sprawność myślenia (warunkowana poprawną analizą i syntezą)
- łatwość posługiwania się symbolami
- biegłość w dostrzeganiu zależności oraz wykorzystywaniu ich w działaniach własnych

- szybkość i bezbłądność stosowanych rozwiązań w rezultacie dostosowywania sposobów działania do cech sytuacji (giętkość, plastyczność)
- ofensywność wobec sytuacji problemowych, połączona z wytrwałością postępowania.

Szczególne znaczenie przypisuje się umiejętnościom wyższego rzędu, zwanym metapoznawczymi. Zalicza się do nich świadome, zamierzone działania oraz wykorzystywanie strategii w celu racjonalnego rozłożenia czasu i wysiłku, monitorowanie wymagań zadania, sprawdzanie przebiegu przetwarzania, ocenianie wyników działania pod kątem stopnia realizacji zamierzeń. Nie bez znaczenia są też inne części składowe metapoznania: wiedza oraz doświadczenie. Do wiedzy metapoznawczej zalicza się różnorodne przekonania czy indywidualne koncepcje siebie (Ja) jako podmiotu poznającego (tzw. teorie umysłu), znajomość zadań, strategii ich rozwiązywania, wiedzę na temat specyfiki procesów poznawczych itp. Z kolei doświadczenie metapoznawcze to zespół subiektywnych odczuć jednostki, np. poczucie znajomości materiału, jego trudności, stopnia opanowania, szacowanie czasu potrzebnego do wykonania pewnych czynności, niezbędnego wysiłku, nakładów pracy, źródła posiadanych danych, specyficznej wiedzy na temat przebiegu niektórych działań itp.

6. Problematyka zdolności obecna jest w dyskursie społecznym. Na przykład w audycjach radiowych lub telewizyjnych. Pojawia się często temat zdolności ogólnych, najbliższych inteligencji jednostki. W opinii wielu wypowiedających się zdolności poznawcze stanowią najważniejszą lub szczególnie ważną cechę człowieka. Duże zainteresowanie wzbudza pomiar, zwłaszcza znajomość (z rzadka idea) ilorazu inteligencji. Ponieważ miara ta traktowana jest jako kryterium selekcyjne, m.in. w procesach rekrutacji do szkół i zakładów pracy, okazuje się, że wiele osób zabiega o poznanie swojego IQ, chlubi się nim, uwzględnia w międzyludzkich kontaktach. W niektórych krajach przeprowadza się nawet ogólnonarodowe testy inteligencji, nadając im charakter wydarzenia społecznego. Powstają elitarne grupy osób z bardzo wysokimi wynikami. Iloraz inteligencji traktowany bywa

niekiedy jako „odrębny byt fizyczny”. Świadomość jego wartości statystycznej, informującej o miejscu zajmowanym w populacji, jest raczej niska.

7. Zdolności poznawcze pozostają dominującym sposobem opisu umysłu, jednak jednostronnymi niepełnym. Myśleniem laików kieruje kategoria „pułapu osiągnięć”. Poznawanie indywidualnych sposobów przetwarzania informacji, czyli preferencji poznawczych, pozostaje nadal domeną psychologów - teoretyków. Ci zaś jednostkowe upodobania do pewnych sposobów odbioru oraz przetwarzania informacji ujmują w terminologii stylów poznawczych. Wiedza o stylach poznawczych jest dziś bardzo rozległa i to dzięki niej zyskaliśmy potwierdzenie faktu, że umysł jest układem złożonym, może więc być opisywany na wiele sposobów, wykraczających poza kategorię rodzaju i poziomu zdolności.

8. Przekonania na temat uczniów zdolnych to nierzadko krzywdzące stereotypy. Zgodnie z nimi mamy do czynienia z jednostkami „słabo przystosowanymi, oryginalnymi, a nawet ekscentrycznymi, zachowującymi się dziwnie, trudnymi w kontakcie. Obraz ten uzupełnia stałe lub okresowe wycofanie, bezradność w podejmowaniu i rozwiązywaniu problemów życia codziennego. Źródeł takiej wiedzy można pewnie szukać w anegdotycznych opisach funkcjonowania osób wybitnie zdolnych, powtarzanych, a przez to utrwalanych. W świetle wyników badań psychologicznych za prawdziwą należy uznać tezę przeciwną: osoby zdolne wyróżnia łatwość adaptacji (szczególnie do nowych warunków), plastyczność w sposobach myślenia oraz zachowania, a także kompetencje społeczne.

9. Znane porzekadło głosi, że „nauczając innych uczymy samych siebie”. Zależność ta odnosi się także do nauczycieli uczniów zdolnych.

Praca z uczniem zdolnym – perspektywa psychologa.

Część druga: tezy współczesnej psychologii i praktyczne zadania dla nauczyciela

1. Nawiązanie do jednej z podstawowych tez psychologii poznawczej, głoszącej, że wiedza wpływa na zachowanie („jak myślimy - o ludziach, rzeczach, zjawiskach - tak się wobec nich zachowujemy”). Wynika stąd potrzeba poznawania także własnych przekonań i konfrontowania ich z wiedzą naukową. Argumentacja: istnieją różne rodzaje wiedzy osobniczej. Najbardziej znane rozróżnienie to podział na wiedzę deklaratywną, proceduralną oraz meta-wiedzę. Ta ostatnia to „wiedza o wiedzy” (jak powstaje, jak się zmienia, w jaki sposób kieruje naszym zachowaniem). W codziennym życiu operujemy wiedzą potoczną oraz naukową. Zdarza się, że wiedza potoczna – wcześniejsza i bardziej utrwalona – odgrywa szczególnie znaczącą rolę, wpływając na stosunek do uczniów. Odrębnym rodzajem wiedzy pozostaje wiedza o samym sobie, na swój temat.

Zadanie praktyczne: ćwiczenie z samopoznania. Jaka jest moja wiedza o osobach zdolnych – jej treść i źródła: jak myślę o uzdolnionych? jakie są największe sukcesy i porażki we współpracy z wyróżniającymi się uczniami? jakim językiem mówię o nich i do nich?

2. Wiedza naukowa zmienia się, a modyfikacje te dotyczą także psychologii. Ostatnie dziesięciolecie przyniosły poszerzenie i pogłębienie wiedzy z obszaru psychologii różnicowej. Główna zmiana polega na wyjściu – w teorii i praktyce - poza eksponowanie wysiłków skoncentrowanych na diagnozie zdolności oraz stymulacji ich rozwoju.

Zadanie praktyczne: ocena realizacji postulatu uzupełniania i aktualizowania wiedzy: jakie są moje ostatnie lektury (naukowe i popularne) dotyczące nauczania? czy zastanawiałem/am się nad przeczytanymi tekstami?

3. Współcześnie – czyli w drugiej dekadzie XXI wieku - obiektem zainteresowań psychologów pozostaje osoba zdolna, widziana w środowisku jej życia (szkolnym, rodzinnym itp.). Mówi się i pisze o osobie obdarzonej zdolnościami, zrywając z utrwaloną tradycją koncentrowania się na fragmencie funkcjonowania (np. tylko aspekt poznawczy)

Podejście osobowe, zwane też integracyjnym, jest nie tylko dominujące, ale także zróżnicowane koncepcyjnie. Najlepiej znane ujęcia to: modele funkcjonowania osób zdolnych (pomysł M. Tyszkowej, J. Renzulliego, F. Monksa), idea tzw. „szarej strefy”, koncepcja stylów myślenia, inteligencji emocjonalnej itp.

Zadanie praktyczne: próba sprecyzowania własnej koncepcji pracy z uczniem zdolnym. Jak się przedstawia wizja całościowego patrzenia na ucznia zdolnego w szkole i poza jej murami? Czy dostrzegam tylko zdolności ogólne i/lub specjalne? Czy i jak umieszczam je w szerszym planie? Czy rejestruję w otoczeniu przejawy stereotypowego myślenia o jednostkach zdolnych (np. „wybitny, ale nieprzystosowany”, „myśli bardzo dobrze, ale kontakty społeczne pozostają wiele do życzenia” itp.)? Czy rozumiem mechanizm powstawania stereotypu – upraszczanie złożonej rzeczywistości społecznej.

4. Praca z uczniem zdolnym w masowej szkole, choć trudna, jest możliwa i mieści się w ramach realizacji klasycznego postulatu indywidualizacji nauczania (tzw. szeroka indywidualizacja, obejmująca wszystkich członków zespołu klasowego). Główne przesłanie sprowadza się do dostosowania oddziaływań dydaktyczno-wychowawczych do sylwetki psychologicznej uczniów. Istnieje wiele konkretnych rozwiązań organizacyjnych, umożliwiających realizację tej idei.

Zadanie praktyczne: Jak – w Twoim otoczeniu – rozumie się ideę indywidualizacji oddziaływań? Czy odnosi się ją tylko do osób kwalifikowanych jako skrajnie zdolne lub mało zdolne? Czy rewizja społecznych przekonań na temat indywidualizacji jest obowiązkiem

psychologów i pedagogów? Co myślisz o skrajnych rozwiązaniach, tj. zasadzie tworzenia grup homogenicznych?

5. Komfort pracy z osobami zdolnymi podnosi wypracowanie pewnej postawy, zgodnie ze znaną zasadą, „że nauczając innych uczymy samych siebie”. Składa się na nią:

Element poznawczy:

- a) rozumienie specyfiki psychologicznej osoby zdolnej, przejawiającej się w funkcjonowaniu poznawczym oraz poza-poznawczym;
- b) świadomość regulacyjnej roli wiedzy nauczyciela o uczniach, uczeniu się i nauczaniu;
- c) świadomość roli kontekstu społecznego w realizacji podstawowych celów nauczania w procesie kształcenia uczniów zdolnych (oczekiwania i wymagania szkoły, rodziców i innych).

Element emocjonalny:

- a) znajomość sfery emocjonalnej, znajomość własnych emocji oraz sfery afektywnej uczniów;
- b) nabywanie umiejętności kontroli emocji - zwłaszcza negatywnych – przy świadomości ich negatywnego wpływu na myślenie i zachowanie.

Element behawioralny, czyli zachowanie:

- a) umiejętności poznawcze: zainteresowanie, aktywizowanie, motywowanie, wzmacnianie;
- b) kompetencje społeczne: komunikacja – zwłaszcza dialog, asertywność itp.

Zadanie praktyczne: czy wypracowałem swój styl pracy z uczniami zdolnymi? Czy jestem świadomy/a faktu, że dialog zaczyna się od wysłuchania drugiej strony? Czy umiem słuchać? Jak oceniam dominujący sposób postępowania na wymiarze: integracja zespołu – segregacja

klasowa? Jak postrzegam samodoskonalenie się w planie pracy z osobami zdolnymi? Czy znam przypadki rywalizacji w układzie nauczyciel – uczeń? Jak interpretuję takie sytuacje?

Powody, dla których warto podejmować wysiłek pracy z uczniami zdolnymi:

- a) perspektywa jednostki, argument psychologiczny: jednym z celów nauczania pozostaje wspieranie rozwoju;
- b) makro-perspektywa: osoby zdolne, uzdolnione kierunkowe stanowią kapitał społeczny kraju.

Zadanie praktyczne: co jeszcze mogę zrobić na rzecz osób zdolnych, poza dotychczasowym zaangażowaniem? Czym mam - w wyróżnionym obszarze aktywności zawodowej - inicjatywy własne?

Literatura:

1. Delors, J. (1996). Edukacja. Jest w niej ukryty skarb. Warszawa: Wyd. UNESCO.
2. Ledzińska, M., Czerniawska, E. (2011). Psychologia nauczania. Ujęcie poznawcze. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
3. Limont, W. (2010). Uczeń zdolny. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
4. Sękowski, A., Klinkosz, W. (red.) (2010). Zdolności człowieka w ujęciu współczesnej psychologii. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
5. Sękowski, A. (red.). (2004). Psychologia zdolności: współczesne kierunki badań. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN.

